

Whitehead ve Badiou’da Olay Felsefesi: “Olay” Kavramı ve “Felsefenin Koşulları”

Kevser ÇELİK*

Nurten KİRİŞ YILMAZ*

Özet

20. yüzyılda, ister Kıta Avrupası ister Analitik düşünce içinde yer alsın, “Olay” kavramı fazlaca ön plana çıkmıştır. Olay’ın özü ve doğası hakkında düşünmek için kavramsal araçlar geliştiren felsefelerin sayısı az değildir. Bunlar arasında Whitehead ve Badiou’nun felsefeleri başlıca felsefeler olarak sayılabilir. Bu çalışmamızda onların “felsefenin koşulları” konusundaki görüşlerini olay felsefeleri bağlamında tartışacağız. Buradaki amacımız, söz konusu filozofların olay felsefeleri üzerinden “felsefe yapmanın koşullarına” uygun felsefenin her yerde aynı ve geçerli olup olmadığını tartışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Olay, Felsefe, Felsefenin Koşulları, Olay Felsefesi, Whitehead, Badiou.

Philosophy of Event in Whitehead and Badiou: The Concept of “Event” and The Conditions of Philosophy

Abstract

In the 20th century, whether it takes place in Continental European or Analytical thought, the concept of “Event” has come to the fore. The number of philosophies that have developed conceptual tools to think about the essence and nature of the event is not few. Among these, the philosophies of Whitehead and Badiou can be counted as the main philosophies. In this study, we will discuss their views on the “conditions of philosophy” in the context of event philosophies. Our aim here is to discuss whether the philosophy in accordance with the “conditions for philosophizing” is the same and valid everywhere, through the event philosophies of the philosophers in question.

Keywords: Event, Philosophy, The Conditions of Philosophy, Philosophy of Event, Whitehead, Badiou.

Giriş

20. yüzyıl felsefesinin oldukça ön plana çıkan kavramlarından biri ‘Olay’ kavramıdır. Olay’ın özünü, doğasını düşünmek için kavramsal araçlar geliştiren felsefelerin sayısı az olmadığı gibi, bu kavram hem Kıta Avrupası hem de Analitik düşünce geleneği içinde kendisine yer bulmuştur. Birçok düşünür ve felsefeci “olay konusunun günümüzde felsefi meşguliyetin merkezinde yer aldığını” (Bosteels, 2010:69) kabul etmektedir. Felsefede “Olay” kavramının Heidegger’den Derrida’ya, Whitehead’den Davidson’a, Deleuze’den günümüz filozofu Badiou’ya kadar çok renkli ve zengin tanımlarıyla karşılaşırız.

Felsefenin Avrupalı olduğu egemen fikri, “Avrupa Biliminin Krizi” (Bkz. Husserl, 2007:321-347) şeklinde Husserl tarafından yeniden canlandırılınca, felsefe yapmanın

---

*Doç. Dr., SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Sistemik Felsefe ve Mantık Anabilim Dalı, kevsercelik@sdu.edu.tr ORCID: 0000-0001-6604-3650.

*Doç. Dr., SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Sistemik Felsefe ve Mantık Anabilim Dalı, nurtenkiris@sdu.edu.tr ORCID: 0000-0002-9024-5284.

koşulları üzerine farklı söylemler dikkat çekmeye başladı. Biz bu çalışmada Avrupa Bilimi olarak "felsefenin koşulları" üzerine iki farklı filozofun görüşlerini tartışma konusu yapacağız. Buradaki amacımız ise, "felsefe yapma koşulları"na uygun felsefenin her yerde aynı ve geçerli olup olmadığını tartışmaktır. 20. yüzyılda İngiliz filozof Alfred North Whitehead (1861-1947) bil-fiil olaylar (events) ya da bil-fiil varlık ve durumlar hakkında konuşur. Bil-fiil durumlar olurlar ve daha sonra da yok olup giderler. Ancak onların yok olup gitmeleri arkalarında hiçbir şey bırakmadıkları anlamına gelmez. Bu anlamda olay kavramından hareketle felsefenin koşullarını belirleyen Whitehead, bir uygarlığın varlığına gelebilmesi ve aynı zamanda felsefe yapabilmek için "Hakikat", "Güzellik," "Serüven", "Sanat" ve "Huzur"¹ olmak üzere beş temel ilke belirler.

Alain Badiou (1937-) da benzer şekilde "olay" kavramından hareketle felsefenin kendisini yeniden tanımlamaya ve felsefenin koşullarını belirlemeye çalışır ve "Bilim", "Politika", "Sanat" ve "Aşk" olmak üzere dört temel alan belirler. Badiou'ya göre "bilim, politika, sanat ve aşk" var olmadıkça, felsefe hakikati üretmeyecek ve hakikatin taşıyıcısı olamayacaktır. Felsefenin görevi, olaylarla meydana gelen hakikat süreçlerini anlamaktır. Buna göre de felsefenin etkin rolü ancak bir olayın gerçekleşmesinden sonra meydana gelir. Badiou'nun görüşüne göre olaylar aniden meydana gelir ve onlara sadakatle bağlanan bir özne olmadığı sürece ortadan yok olurlar. Bu nedenle de olay kavramına temas edebilmek beraberinde özne, sadakat ve bunların bir dolayımı olarak hakikat kavramına değinmeyi zorunlu kılar.

Bu çalışma, Badiou'nun Whitehead'i okuduğunu ve ondan etkilendiği tezini savunma amacı gütmemektedir. O yetişmesini sağlayan felsefe öğretilerini, "Sartre, Lacan ve Althusser" (Bosteels, 2010:78) olarak kabul eder. Bu çalışmada Whitehead ile Badiou'yu birlikte ele almamızın nedeni onların ortak noktalarıdır. Onları buluşturan noktaların başında, Platon'un felsefe yapmadaki etkin yöntemi gelir. İkinci olarak bu iki filozofun bilim olarak matematik ve fizik alanında buluşmaları gelir. Üçüncü olarak ise filozofların felsefe ya da uygarlığın koşulları ile ilgili fikirlerinin yakınlıkları gelir. Badiou her ne kadar dine olumsuz yaklaşırsa ve çağımızda dine dönüş çabalarını imkânsız bulsa da, onun Whitehead'le, en azından arayış anlamında, dinin bir "deneyim" ve bir "olay" olarak varlığı konusunda uyduğuna söyleyebiliriz. Daha öncede ifade ettiğimiz üzere Badiou, olayları düşünmenin alet kutusu olarak hizmet edecek dört koşul belirlerken, Whitehead, Uygarlık ya da Batı düşüncesini oluşturan unsurları beş temel ilke ile belirler. Whitehead'in uygarlık koşullarıyla Badiou'nun birleştiği nokta, "yüzyılın arzusu"nu gerçekleştirecek koşullarda yer alır. Bu arzu salt kuramsal bir prosedür değil, eylemdir. Bu eylem ise, "sanatçılar, bilimler, militanlar ve âşıklar" aracılığıyla başarılacaktır (Badiou, 2013:157).

Dolayısıyla bu çalışma Whitehead'in bil-fiil olaylar ya da varlıklar kavramından hareketle bir uygarlık inşası için zorunlu şartlar betimlemesiyle Badiou'nun olay kavramından hareketle felsefe için koşullar betimlemesi arasındaki benzerliği esas almaktadır. Nitekim Badiou, Whitehead'in çalışmaları hakkında doğrudan yorum yapmamış olsa da, iki filozof matematiğin, felsefenin ve ontolojinin iç içe geçtiği bir ilgide buluşmaktadırlar. Bu ortak ilgi onlar arasında kurulabilecek birçok verimli bağlantıya imkân açmaktadır (Halewood, 2010: 156). Badiou ve Whitehead, felsefenin görevini tamamlaması için "sonsuz"un "sonlu" ile ilişkilendirilmesi gerektiğinin farkındadırlar (Halewood, 2010: 162). Bu yüzden onlar Kant'ın eleştirileri ve bu eleştirilerin mirası ışığında felsefeyi yeniden şekillendirme çabası sergilemişlerdir (Halewood, 2010: 158). Onların bu çabasının en açık örneği ise olay felsefeleridir.

¹Kevser Çelik daha önceki çalışmalarında "Truth" kavramının karşılığını Doğruluk, "Peace" kavramının karşılığını Barış olarak vermiştir ancak bu konuda yaptığı okumalar ve araştırmalar sonucunda ilkin "Hakikat" ikincisini de "Huzur" olarak karşılamının daha uygun olduğunu ifade etmiştir.

Whitehead'in Olay Felsefesinde “Olay”, “Felsefe” ve “Felsefenin Koşulları”

Whitehead'in olay felsefesinde, “Hakikat”, “Güzellik,” “Serüven”, “Sanat” ve “Huzur” olarak ifade ettiği uygarlığı karakterize eden değerler (Whitehead 1967: 274), filozofun teknik kavramıyla ifade edecek olursak “bengi nesnelere”dir. Onlar birbirinden bağımsız değil, birbiriyle karşılıklı ilişki içindedir. Whitehead'e göre bir bil-fiil varlığın kendi kendini yaratmasında bir bengi nesnenin işlevi, bil-fiil varlıkta bengi nesnenin “yer-alma”sidir (Whitehead, 2021: 72). Nitekim “gerçekleşme” demek, “bir bil-fiil varlıkta yer-alma” demektir (Whitehead, 2021: 200). Buna göre bir bil-fiil varlık olarak uygarlığın, bir bil-fiil varlık olarak felsefenin oluşabilmesi için söz konusu tüm bengi nesnelere bir bil-fiil varlık olan birey ve toplumda “yer alması”, bu şekilde somutlaşarak kendilerini göstermeleri gerekmektedir. Aksi takdirde, bil-fiil varlık olarak ne uygarlık ne de felsefe gerçeklik kazanacaktır. Buna göre felsefenin gerçek anlamda varlığı, uygarlığın varlığına bağlıdır. Bu bakımdan biz burada Whitehead'in ileri sürdüğü uygarlığın varolma koşullarını “felsefenin koşulları” olarak adlandırmaktayız. Bu durumda Whitehead'te “felsefenin koşulları”, “Hakikat”, “Güzellik,” “Serüven”, “Sanat” ve “Huzur”dur.

Uygarlığın koşulları olarak bu idealler, ancak bir “süreç” içerisinde yaşanarak ve belli bir “serüven” ile gerçekleştirilebilir. Bu, özellikle felsefenin kendini bilgiden daha çok eylem alanlarında göstermesi anlamına gelmektedir. Bu anlamda felsefe hem bireyde hem de toplumda, “fikirlerin gücü,” yani “ikna yolu” olarak “kaba, zorba gücün dönüşmesine” yol açmalıdır (Faber, 2008:300-301). Felsefenin koşullarıyla özdeş anlamdaki söz konusu beş ölçüt, Hall'in adlandırmasıyla “kültürel amaçlar”dır (Hall, 1973:110). Bu “kültürel amaçlar”, “insanın, içinde yaşadığı toplumu karakterize eden amaç veya idealleri elde etmek için enerjisini yönlendirme biçimleri”ni (Hall, 1973:112) ifade eden “kültürel ilgiler” olarak sanat, ahlak, din, bilim ve felsefeden bağımsız değildir, aralarında karşılıklı yakın bir bağ mevcuttur (Hall,1973:81). Bu yakın bağ “yüksek kültür” (Hall, 1973:124) olarak uygarlığı var ettiği gibi, aynı zamanda gerçek anlamda varlığını böyle bir kültürde kazanan felsefeyi var etmektedir. “Kültür” diyor Whitehead, “düşüncenin etkinliğidir; güzelliği ve insani duyguyu almaya hazır olma durumudur. Bilgi parçacıklarının bununla hiçbir ilgisi yoktur” (Whitehead, 2020: 15). Bilgi kısıntıları kültürü var etmediği gibi kısaca letafet, nezaket, zarafet kavramlarıyla formüle edilen etik-estetik bir yaşantıyı da yaratamaz. Bu vurgusuyla Whitehead aslında bilginin tek başına kültürü, uygarlığı ve bunların bir uzantısı ve görüntüsü olan etik, din, estetik, bilim ve felsefeyi var edemeyeceğini de ifade eder. Bunu şu ifadesiyle çok iyi özetlemektedir: “salt bilgi taşıyan insan, Tanrının yeryüzü üzerindeki en yararsız insanıdır” (Whitehead, 2020: 15). O halde felsefe ve felsefenin yakın bağı olan kültür ve uygarlık bilgiden daha fazlasıdır. Bunu, Whitehead'in “uygarlığın koşulları,” bizim “felsefenin koşulları” dediğimiz değerler de göstermektedir. Peki tüm bu değerler nerede ve nasıl ortaya çıkarlar? Whitehead, buna “Olay” diye cevap verecektir. Ancak olayı doğru kavramak, her felsefe ile mümkün değildir; öyleyse nasıl bir “felsefe” ile mümkündür?

Öncelikle Whitehead, felsefenin “bir bakış açısından diğerine yalpalamak” olmadığını (Whitehead, 2021: 501) altını çizmektedir. Öte yandan o, birçok filozof gibi felsefenin merakla başladığını onaylamaktadır. Ancak ona göre bu merak sadece felsefeyi başlatan değil, aynı zamanda onun süreklilik ve değişim yaşamasını sağlayan dinamik itici bir güçtür. Nitekim “felsefi düşünce elinden gelenin en iyisini yaptığında”, ondan geriye kalan yine meraktır. (Whitehead, 2018a: 71). Bu öyle bir merak ki, felsefe onunla “her şeyi bilmeyi yalanlayacak” şeyin arayışına girer. Bu anlamda “felsefe, cahilce oyalanılan öğretilere karşı zihinsel bir tavır alıştır.” Bu zihinsel tavır alış, yani “felsefi tutum mevcut düşüncemize giren her kavramın uygulama alanının anlayışını genişletmek için kararlı bir girişimdir.” (Whitehead, 1968:171). Whitehead bu konuda Sokrates'i örnekleyerek onun felsefesinin “eleştirel” olduğu kadar “yapıcı” da olduğunu söyler ve Sokrates'in “felsefesi,

cahilliğe karşı bir tutumdur, tavidir" felsefenin doğru ve yerinde kullanımı, "toplumsal sistemi aydınlatan temel fikirlerin fiili yeniliğini sürdürmektir" der (Whitehead, 1968:172).

Felsefenin genellikle, tamamen geride kalmış geçmiş yaşanmışlıklarla ilgili, tarihte söylenmiş, şimdiyle ilgisiz, pratik hayattan kopuk, duygusuz, soyut, işe yaramayan, salt akıl ya da düşünceye indirgenen, bütün olarak insana hitap etmeyen, hoş sözlerden ibaret olarak görülmesi, felsefenin neliğine yönelik en büyük yanılgılardan biridir. Bu yanılgı felsefenin bir tıp bilimi, bir hukuk bilimi gibi toplumun zihninde ve yüreğinde kendine yer edinmesinin önündeki en büyük engel haline gelmiştir. Whitehead'in de dediği gibi, felsefe sadece "soylu fikirlerin bir koleksiyonu" değildir. Şayet felsefe buna indirgenirse, bunun yarardan ziyade zarar getireceği (Whitehead, 1967: 98) unutulmamalıdır. Kendisine böyle bir konumun biçildiği felsefeyle toplum kendini yozlaşmaya ve çürümeye bırakmış demektir. Bu yozlaşmışlık ve çürümüşlük toplumun tüm hücrelerine kadar yayıldığında, Platon'un "erdem ile özdeşleştirdiği bilgi"yi ifade eden dünya görüşünden uzaklaşmış demektir. Oysa felsefenin işi, böyle bir dünya görüşünü yeniden yaratmak ve yeniden hayata geçirmektir. Nitekim soyut olduğu kadar somut olan felsefede olgu, teori, alternatifler ve ideal iç içedir, hepsi bir arada bulunur. (Whitehead, 1967: 98, 99).

Felsefenin neliğine yönelik söz konusu yanılgı aynı zamanda, felsefeyi, toplumların "tüm uygar çabayı cesaretlendiren," bir anlamda "hayatın değeri"ni armağan eden (Whitehead, 1967: 98) olarak onu deneyimleme fırsatını kaçırmamasına, dolayısıyla felsefenin hayatı düzenleme gücünden ve "yüksek kültür" (Hall, 1973: 124) düzeyi olan uygarlığı gerçekleştirmekten yoksun olmalarına yol açmıştır. Bu noktada önemli olan, Whitehead'in dediği gibi, "büyük insanların değil, büyük toplumların nasıl yaratılacağıdır." Çünkü insanlar için güzel imkânlar sağlayacak olan, büyük bir insandan ziyade büyük bir toplumdur (Whitehead, 2018: 262).

Şayet amacı bütün olarak gerçekliği kavramak ve yaşamak ise, felsefe ne ile ilgileneceği noktasında seçici davranamaz. Whitehead'e göre felsefenin ihmal etmemesi gereken en önemli şey, dünyanın çok fazla olan çeşitliliğidir (Whitehead, 2021: 501). Bu yüzden felsefe "hiçbir şeyi dışarıda bırakamaz," (Whitehead, 1968: 2) "hiçbir şeyi" ya da "hiçbir deneyimi" göz ardı edemez (Whitehead, 1967: 226). Nasıl nitelendirilse nitelendirilsin, nasıl olursa olsun, tüm deneyimi dikkate almak zorundadır. Whitehead mevcut felsefenin durumunu belirli alanlarla ya da deneyimlerle kendini sınırlandırmasını eleştirerek de bu noktaya dikkat çekmektedir: "Şimdiye dek birtakım alanlar yüzyıllar boyunca sürülüp işlenmemiş olarak bırakılmışlardır." Oysa felsefenin görevlerinden biri araştırılması için yeni alanlar göstermektir (Whitehead, 1994: 30-31).

O halde ("spekülatif/nazari") felsefe, Whitehead için, "deneyimlerimizin her bir unsurunun yorumlanabilmesi açısından tutarlı, mantıklı ve zorunlu bir genel fikirler sistemi ortaya koyma çabası"ını ifade etmektedir (Whitehead, 1967: 222; Whitehead, 2021: 39). Böyle bir felsefe bireyleri ve toplumu dönüştürme gücüne sahiptir. İnsanlığa ideali gerçekleştirme yolunda ancak böyle bir felsefe rehberlik edebilir. Dolayısıyla günümüz insanının böyle bir felsefeye ihtiyacı vardır. Nitekim bireyin ve toplumun kendini sağlıklı bir şekilde gerçekleştirebilmesi, sağlıklı bir şekilde ilerleyebilmesi felsefeye bağlıdır (Whitehead, 2018: 85) ve elbette "olaylar"ı doğru anlamasına bağlıdır.

Türkçe'de genel olarak "ortaya çıkan", "oluşan durum", "hadise", "vaka" anlamlarına gelen (Türkçe Sözlük, 2011: 1796) olay kavramı, bir felsefe kavramı olarak genellikle şu anlamı karşılamaktadır: "Bir değişme ortaya koymakla birlikte, zaman içinde uzun süre boyunca devam etmeyen hâl olarak olay, bir şeyin niteliklerinde, sıfatlarında, bağıntılarında söz konusu olan değişimi; varolan şeyler arasında ortaya çıkan bir değişme, etkinlik ya da süreci; başka şeylerle nedensel ilişkiler içinde bulunan nesnelere yol açtığı oluşumu"(Cevizci, 2003: 295). Geleneksel ontolojiler, olayları "tözlerin serüvenleri" olarak kabul ederken, Whitehead'inki gibi "olay ontolojileri" ise şeylerin (varlıkların) olaylardan türediğini ileri sürmektedir (Reese, 1980: 160) Olay ontolojisinin bir örneği olarak Whitehead'in ontolojisine göre, olaylar doğanın en somut olgularıdır. Yukarıda da

belirttiğimiz gibi birçok filozofun kendine özgü felsefesi üzerinden tanımladığı ve kendine özgülüğüyle bir zenginlik kattığı “olay” kavramının felsefede çok çeşitli tanımları, dolayısıyla farklı olay felsefeleri mevcuttur. Bunun en iyi örneklerinden biri de Whitehead’ın olay felsefesidir. Peki Whitehead’ın felsefesi, niçin bir olay felsefesidir?

20. yüzyıl metafiziğinin önemli öncüleri arasında yer alan Whitehead gerçekliği anlamının yolu olarak biyolojik süreçlerin önemine dikkat çeken filozoflar arasındadır. Onun temel iddiası, evrenin “tözler ve mekanik modeller” değil “organizmalar” yoluyla anlaşılabilirliğidir. Çünkü ona göre, deneyimde olup bitenleri veya olmaya devam edenleri anlama çabası içine girdiğimizde, karşılaşacağımız statik yapılar değil, dinamik süreçlerdir. Bununla birlikte “olmuş”, “olmakta olan” ve “olacak olan” hepsi dahil her şey, her şey ile ilişkilidir. Görüldüğü üzere Whitehead’ın ağırlıklı olarak biyolojik yönelimleri taşıyan metafiziği, “gerçekliğin, evreni açıklama veya karakterize etmenin temel yolu olarak, mekanizmalar yerine, organizmaların kullanılması suretiyle nasıl açıklanabileceğini” gösterme çabası içinde olan bir metafiziktir (Popkin, 2005: 223,224). Onun bu entelektüel çabasında kendine ilke edindiği, “Basitliği ara ama ondan kuşku duy” (Whitehead, 2017: 182) sloganı olmuştur. Söz konusu bu metafiziğinden hareketle Whitehead Doğa’yı “faaliyetlerin karşılıklı ilişkilerinin tiyatrosu” olarak görmektedir. Böyle ilişkiler alanında, faaliyetler ve onların karşılıklı ilişkileri de dahil her şey değişir (Whitehead, 2018a: 29). Gerçekliğin bir yönü olarak bu değişme vurgusunu, “Özdeş iki gün yoktur, iki kış da” (Whitehead, 2018: 85) sözüyle dile getirmektedir. Şayet hayatımız sadece kendini tekrarlar haline geldiyse, yaşadığımız hayat, Whitehead’ın diliyle “sadece yaşamakla ilgilenen, iyi yaşamaya yönelik çabayı içeren herhangi bir faktörden yoksun ve daha iyi yaşamaya yönelik herhangi bir çabanın da olmadığı bir hayattır” (Whitehead, 2019: 44). Tekdüze bir düzenin hâkim olduğu böyle bir hayat ne kadar uzun sürerse, bu hayatı benimsemiş, “ölü” denilebilecek toplumun çöküşü de o kadar büyük olur (Whitehead, 2021: 512). Böyle bir hayatta filozofumuza göre ne iyi yaşama ne de akla yer vardır (Whitehead, 2019: 40,41). Bunların olmadığı böyle bir hayatta din “içsel hayatın sanatı ve teorisi” (Whitehead, 2019a: 60) olmaktan uzaktır ve insanlık dışı uygulamalarla bir şiddet aracı haline gelmiştir. Whitehead’e göre tarihe başvurduğumuzda bunun “insan kurbanı ve özellikle çocukların boğazlanması, yamyamlık, cinsel sapıklık, aşağılayıcı hurafeler, milletler arasındaki nefret, onur kırıcı geleneklerin korunması, histeri, bağınazlık” gibi insanın “yabaniliğini” ve “vahşetini” sergilediği örnekleri görmemiz mümkündür (Whitehead, 2019a: 72). Nihayetinde insanlığın yaşadığı, yaşıyor olduğu ve yaşayacağı bu tür olumsuzluklar “yenilik vurgusu aracı” (Whitehead, 2019: 41) aklın, dolayısıyla tam anlamıyla felsefenin yoksunluğunun bir sonucudur. Zira felsefenin, bireyler gibi toplumları da her an bitmek tükenmek bilmeyen iyileştirici bir gücü vardır. Felsefede böyle bir güç de ancak kendinde “iki zıt anlayışı” barındırmasıyla mümkündür. Whitehead’ın ifadesiyle,

Felsefemizde bu iki zıt anlayış için kesinlikle bir yer açmamız gerekmektedir: Bu iki zıt anlayıştan biri, her bir bil-fiil varlığın sürekliliğinin olduğudur; diğeri ise her bir sabahın kendi değişim ölçütüyle yeni bir olgu olduğudur. Bu iki değişik yön, deneyimin bir oluş içerdiği, oluşun da bir şeyin olması anlamına geldiği, yine olan şeyin yeni dolaysızlığa dönüşen tekrarı içerdiği ifadelerinde özetlenebilir (Whitehead, 2021: 231).

Whitehead bunu “gerçeklik” olarak tanımlamaktadır. Buna göre “gerçeklik”, “şeylerin akışı” yani “şeylerin sürekli değişmesi” ve “şeylerin sürekliliği” şeklinde ifade edilen bu iki kavramın tek bir “bütünsel deneyim” içinde birleşmesidir (Whitehead, 2021: 332-333). Whitehead’ın düşüncesi olarak metafiziğinin başlıca görevi de böyle bir gerçekliği açıklığa kavuşturmaktır.

Whitehead’ın düşüncesinde “Tanrı bile yaratıcılığın ürünü, dünyadaki olayların kendisiyle yeni birlikler şeklinde sentezlendiği sürecin ürünüdür.” (Walsh-Wilshire, 2005: 115) Bu süreçte gerçekliğe ilişkin iki olgu mutlaka dikkate alınmalıdır: “değişim” ve “süreklilik.” Whitehead buna Dağı örnek vermektedir. Dağ süreklilik arz eder. Ancak

zamanla aşınır ortaya bambaşka bir dağ ortaya çıkarsa artık o yeni bir dağdır (Whitehead, 2018: 120).

Amacı bütün olarak gerçekliği anlamak olan Whitehead'in felsefesi ister din, ister bilim, isterse felsefe olarak konumlandırılın her türlü otoriteryenliğin ve mutlak iddiaların karşısında yer alan bir felsefedir. Çünkü deneyim bir bütündür ve parçalanamaz; ya da bir parçası mutlaklaştırılmaz. Bu durumda etik, din, estetik, bilim, felsefe, tüm bunların her biri Whitehead için Bütün olarak deneyimin bir parçasıdır ve hiçbir Bütün'ü var etmeleri bakımından birbirinden bağımsız değildir; aynı zamanda Bütün'ü var etmeleri bakımından biri diğerinden daha üstün de değildir.

Süreç felsefesi olarak adlandırılan felsefesiyle Whitehead, "oluş" ve "değişim"i temele alarak "töz" fikri yerine "süreç" fikrini savunmaktadır. Onun bu "süreç" fikri aynı zamanda "olay" kavramıyla da ilgilidir (Priest, 1995: 721). Bu kavram üzerinden onun felsefesi aynı zamanda "olay felsefesi" olarak da adlandırılmaktadır. Nitekim bu felsefenin temel vurgusu, "olay"ların birbiriyle ilişki ve "oluş" içinde olduğudur (Jungerman, 2000: 3). Bu felsefede "bağımsız varlık" fikri bulunmamaktadır (Albayrak, 2001: 35). Dolayısıyla Whitehead'in felsefesi, töz metafiziği değil, olay metafiziğini temel almaktadır. Bu bakımdan onun felsefesi aynı zamanda bir olay felsefesidir. Aynı şekilde onun metafiziğinin temel ilkeleri aynı şekilde olay felsefesinin de temel ilkeleri olmaktadır. Bu ilkelerden başlıcaları "süreç", "oluş", "süreklilik", "değişim" ve "bağlantısallık" (ya da "ilişkisellik") ilkesidir.

Whitehead zengin felsefesiyle, felsefe tarihinde önemli bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Çünkü o, aslında her şeyin bir olay olduğunu savunur. Dünyanın olaylardan oluştuğunu ve olaylardan başka bir şey olmadığını ileri sürer: "şeylerden ziyade olaylar", "isimlerden ziyade fiiller," "tözlerden ziyade süreçler" (Shaviro, tarihsiz: 1).

Faber'in iddiasına göre, Whitehead olay felsefesinde genel "deneyimsel metafiziğini" "hissetme epistemolojisi" ile ilişkilendirmektedir. Faber bu iddiasını, üç temel eseri üzerinden Whitehead'in olay felsefesinin serüvenini ortaya koyarak temellendirmektedir. Ona göre Whitehead doğa felsefesi üzerine olan ilk çalışmalarında olay ve nesne arasında ayırım yapmaktadır. Mesela *Doğa Kavramı* adlı çalışmasında olayları, birbirinin yerine geçen veya birbirini izleyen ya da mekânsal-zamansal uzama sahip bir hadiseyi keyfi olarak alt bölümlere ayıran, belirli mekânsal-zamansal uzama sahip "tekil durumlar" olarak anlamaktadır. Bu bakımdan olaylar, dünyanın mekânsal-zamansal kesitlerini temsil etmektedir (Faber, 2008: 58,59). Ancak kendi felsefi düşüncesini fizikteki yeni gelişmeler doğrultusunda zenginleştirilmesiyle birlikte Whitehead *Bilim ve Modern Dünya* adlı eserinde olayları "işsel birlik" olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla olay artık bir karakteri gerçekleştiren keyfi bir mekânsal-zamansal kesit değil, "doğanın organik bir atomu", "özümseyen oluş birliği" yani "kavrayış birliği", aynı zamanda diğer birçok atom arasındaki bir "atom birliği" anlamına gelmektedir. Bu anlamı doğrultusunda olayların atomluluğu ve organikliği ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlıdır. Bu da biri olmadan diğerinin olamayacağı anlamına gelmektedir (Faber, 2008: 59, 60).

Fakat başyapıtı olan *Süreç ve Gerçeklik*'te ortaya koyduğu kozmolojisinde Whitehead, organik kavramı üzerinden "olay" ve "nesne" kavramları arasında bir ayırım yapmaktadır. Diğer bir ifadeyle olaylar, olanaklar arasında birliğin işsel kararlarını sundukları için Whitehead "bir atomun organik birliğinin oluşu olarak olay" ile "birçok atomun ilişki birliği içindeki değişim olarak olay" arasında bir ayrıma gitmektedir. Bununla birlikte Whitehead "bölünmez birliği" yalnızca oluşun düzen birlikleriyle ilişkilerden oluşan mikrokozmos "oluş birlikleri" ile bağdaştırmaktadır. Buna göre onlar yok olabilirler ama asla değişmezler. Bu bağlamda Whitehead olayı "bil-fiil varlık" olarak tanımlamaktadır. Bil-fiil varlıklar olarak olaylardaki değişim, tarih ve olanaklar alanı arasındaki ilişkiye bağlıdır (Faber, 2008: 61). Buna göre olay dünyası esasında "faaliyet

dünyasıdır”. O, yaratıcıdır, bil-fiildir, sonludur, zamansaldır. Nihayetinde Whitehead olayları “yaratıcı hadiseler” olarak görmektedir (Faber, 2008: 62).

Whitehead’e göre doğa bir “süreç”tir ve “bütün doğayı” “olaylar” içermektedir (Whitehead, 2017: 66, 67). Bu bakımdan her şey “süreç”tedir ve her şey “olay”dır (Albayrak, 2001: 21). Bir olay felsefesi olarak Whitehead’in felsefesinin temel iddiaları “olay” kavramı üzerinden şu şekilde ifade edilebilir: (i) Bilfiil durumlar olarak olaylar töz değildir, temel ilkedir. (ii) Her bir olay kendisinden önceki olayla bağlantılıdır. (iii) Olayların amacı hem yaratıcılığı hem de deneyimin yoğunluğunu en yüksek düzeye çıkartmaktır. (iv) Olaylar alternatifler arasında fiili bir seçme hakkına sahiptirler (Jungerman, 2000: 3-4).

Her “olay”, her “anlık deneyim damlası” Tanrı’nın ve geçmiş bil-fiil dünyanın iki yönlü deneyimiyle başlamaktadır. Bu, bir “olay”ın ya da bir “anlık deneyim damlası”nın kendini bu ilişkilerden yaratması gerektiği anlamına gelmektedir. Çünkü Tanrı ve dünya ortaklaşa, olması gerekeni, göz ardı edilemeyecek olguları, varoluşun yaratılacağı hammaddeyi oluşturur. Aynı zamanda onlar her yeni deneyim damlasına oluşu için olanaklar sağlarlar (Mesle,2008: 85).

Whitehead’e göre “evrenin edimsellikleri deneyim süreçleridir.” Bu süreçlerin her biri de “bireysel bir olgudur”. Bu bakımdan Evren bir bütün olarak, bu süreçlerin ilerleyen ya da gelişen “toplamı”dır (Whitehead, 1967: 196), “yeniliğe doğru yaratıcı bir ilerlemedir” (Whitehead, 2021: 349). Bu yüzden Whitehead’in felsefesinde olay kavramı, hiçbir şeyi dışarıda bırakmaz, her şeyi içine almaktadır. Olay, ona göre “Hakiki *relata*” yani hakiki gerçekliklerdir (Whitehead, 2017: 34) Bu anlamda olay, “doğanın somut gerçeklikleri, kendilerinin karşılıklı ilişkilerinden ve sahip oldukları bazı özelliklerde belirli bir yapıyı sergileme” (Albayrak, 2001:21) olarak tanımlanır.

Whitehead’in olay anlayışı, “kavrayış” anlayışından da bağımsız değildir. Kavrayış, bir “birleşme süreci”dir. Buna göre doğa da “kavrayıştan kavrayışa geçen, genişleyen bir gelişim süreci” olmaktadır. Diğer bir ifadeyle doğa, aşama aşama değişerek gelişen süreçlerin bir yapısıdır. O halde “Gerçeklik süreçtir.” Ayrıca Whitehead, “doğanın gerçekleri” dediğinde, “doğadaki kavrayışları”, yani “doğadaki olayları” kastetmektedir (Whitehead, 2018:102). Bu bağlamda olay, var olan her şeyi ve özellikle de diğer olayları dikkate almak zorundadır. Olay, tek bir varlık olarak vardır ve “mekân-zaman birlikleri”nden biridir. Bu anlamda olay, “kavranan şey” anlamında “kavrayış” teriminin yerine kullanılabilir (Whitehead, 2018:103).

Whitehead’e göre bir olayın, kendi “zamandaşları” vardır. Bu ne anlama gelmektedir? Bir olay, kendi içinde “dolaysız kazanımının bir teşhiri” olarak kendi zamandaşlarının biçimlerini yansıtmaktadır. Bir olay aynı zamanda bir geçmişe sahiptir. Bu, bir olayın kendi içeriğine karışmış olan anılar olarak kendi içinde kendi öncellerinin biçimlerini yansıtmaları demektir. Yine bir olay geleceğe sahiptir. Bu da bir olayın “şimdiye çekilen gelecek” yani “gelecek bakımından belirlenmiş şimdi” olarak kendi içinde bunları yansıtmaları demektir. Bu yüzden bir olay, “öngörü”ye ya da beklentiye sahiptir (Whitehead, 2018:103). Aslında bir araştırma ve sorgulamanın ürünü olan bu tanımlamalarıyla Whitehead benimsediğini söylediği “organik doğa” teorisini (Whitehead, 2018:160) ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Felsefeden beklememiz gereken şey, “alternatif anlamların imkânını muhafaza edecek şekilde mekân ve zamanın doğadaki statüsüne ilişkin bir yorum sunması” olmalıdır (Whitehead, 2018:160). Buna göre de olay “bir kavrayıştır.” Bu, fikirlerin, düşüncelerin oluş ve gelişiminin birliğindeki kavrayıştır. “Bir olayın kendi ötesindeki etkinliği,” diyor Whitehead, “başka olayların kavranmış birliklerini oluşturmaya teşebbüs eden boyutlarından doğar” (Whitehead, 2018:160).

Olay, sahip olduğu parçalarıyla onların geneline özgü olan süreklilikle örneklenmiş bir değer inşa eder ve kendisine özgü bu süreklilikle olay kendi çevresinin değişimi için önemlidir (Whitehead, 2018:160). Bu durumda Whitehead'de olay, çevreyi değiştirme ve dönüştürme gücüne sahiptir, ki ancak "başarılı organizmalar çevrelerini dönüştürürler" (Whitehead, 2018: 262). Bu değiştirme ve dönüştürme gücü, kendi varlığında, yapısında, bileşeninde var olan süreklilikle yaşanır. Süreklilik de olayda gerçekleşir. Burada süreklilik ise "bir olayda sergilenen örüntünün [bileşenin] belli bir kuralla ayrıştırılmış parçalarının kavrayışında da sergilenmesi" (Whitehead, 2018:161) demektir. Tüm bu açıklamalara göre olay, bir defa olduktan sonra olup biten ve kendisini yokluğa bırakan bir şey değildir. Geçmişte yaşanmış bir olayın tekrarı söz konusu mudur? Felsefe söz konusu olduğunda, başlangıç öyküsündeki felsefe, bir olay olarak kendisini tekrar eder mi? Zaman sistemine bağlı olarak iki zamandaş olay, aynı zamanda meydana gelebilir, ya da çakışmalarına rağmen aynı zamanda meydana gelmeyebilir. Whitehead burada belirleyici olanın zaman sistemi olduğuna dikkat çekmektedir (Whitehead, 2018:162-163).

Kendisi söz konusu olduğu sürece olayın ilişkiselliği tüm "içsel ilişkileri" ifade etmektedir. İçsel ilişkisellik ise "bir olayın sadece olduğu yerde ve sadece olduğu haliyle -yani sadece belirli bir ilişkiler kümesinde-bulunabilmesinin sebebi" olmaktadır. Zira her ilişki olayın özüne dahil olur; bu yüzden de o ilişki olmasa olay da kendisi olamaz." Bununla birlikte olay, "ilişkilerin bir çokluğunu kendinde birleştirmesi sebebiyle ne ise o dur." Söz konusu ilişkilerin genel şeması doğrultusunda her olay "bağımsız" bir varlıktır. Yine bu ilişkiler şeması, parça-bütün ilişkisi üzerinden "olaylar bloğu" şeması olarak da ifade edilmektedir. Bun göre, "parça bütünü kurucusu" ise, "bütün de parçanın kurucusudur." (Whitehead, 2018:164,165).

Olaylar "bir şeyin edimselliğinin" görünüşüdür (Whitehead, 2018: 128). Bu yüzden Whitehead'in "olay" kavramı, "bil-fiil varlık" ya da "bil-fiil durum" kavramları olmaksızın anlaşılabilir. Whitehead'in olay felsefesine göre bil-fiil dünya süreçtir. Süreç ise bil-fiil varlıkların oluşudur (Whitehead, 2021: 67). Whitehead'in "deneyim damlaları" da dediği "bil-fiil varlıklar -ayrıca bil-fiil durumlar da [actual occasions] denir-, dünyayı oluşturan nihai reel şeylerdir" (Whitehead, 2021: 61-62). Her bil-fiil durum da meydana geldiği kendi bilfiil dünyasını tanımlamaktadır. Bu yüzden hiçbir iki durum, aynı bil-fiil dünyaya sahip olamaz (Whitehead, 2021: 336). Whitehead olay terimini "bil-fiil durumların topluluğunun daha genel anlamında" kullanır. "Bir bil-fiil durum, yalnızca tek bir üye ile bir olayın sınırlayıcı biçimidir." Ancak her olay, bil-fiil durum değildir, her bil-fiil durum da olay değildir. Bu, "hareket" ve "hareket eden cisimler" üzerinden örneklendirilebilir. "Hareket eden bir cisim anlamında bir molekülün, lokal değişim tarihiyle, bir bil-fiil durum olmadığını söylemek yeterlidir; o bundan dolayı bil-fiil durumların bir topluluğu olmalıdır. Bu anlamda o, bir olaydır, ancak bir bil-fiil durum değildir." Bu bakımdan, Whitehead için "değişim" kavramının temel anlamı, "belirli bir olayda oluşmuş bil-fiil durumlar arasındaki ayrım" olmaktadır (Whitehead, 2021:141-142).

Whitehead olay kavramını zaman zaman "bil-fiil varlıkların topluluğu" ya da "tümeller tarafından nesneleştirilmiş olarak bir topluluk" anlamlarında da kullanmaktadır. Buradaki anlamlardan hangisine sahip olursa olsun, her iki anlamda da olay, "bir zamanla belirli [sınırlı] bir olgu"yu ifade etmektedir (Whitehead, 2021: 362).

Whitehead'in olay felsefesinin özgün yanlarından biri de özne anlayışında ortaya çıkmaktadır. Kant dünyanın öznenen ortaya çıktığını iddia ederken, organizma felsefesiyle Whitehead ise öznenin dünyadan ortaya çıktığını ileri sürmektedir (Whitehead 2021: 163). Whitehead "değişimin değişmeden kalan öznesi olarak bil-fiil varlık kavramının tamamen terk edilmesi" (Whitehead 2021: 77) ilkesini metafiziğinin, aynı şekilde olay felsefesinin temelinde yerleştirdiği için özne olarak bil-fiil varlık "süreç"tedir, "sürekli akış"tır, "oluş" halindedir. Dolayısıyla bir bil-fiil varlık aynı anda hem deneyimleyen özne hem de onun

deneyimlerinin “üst-öznesi” (superject) olmaktadır. Whitehead’in örneği üzerinden ifade edecek olursak, özne olarak “hiçbir düşünür iki defa aynı şeyi olduğu gibi düşünemez.” Diğer bir ifadeyle Whitehead’in iddiası, hiçbir öznenin iki defa aynı şeyi deneyimleyemeyeceği şeklindedir. (Whitehead 2021: 77). Bunu, Kleopatra’nın İğnesi örneğinden aşağıda daha ayrıntılı olarak açıklamaya çalışacağız.

Whitehead *Doğa Kavramı* adlı eserinde gündelik olay, tarihsel olay, doğa olayı olmak üzere üç farklı olay üzerinden “olay” kavramını örneklendirerek açıklamaktadır. Hepimiz hemen hemen her gün, gündelik olaylardan biri olarak araba kazasını duyarız. Whitehead’in olayla ilgili ilk örneği de bu türden bir örnektir: “Dün bir adama Chelsea Rıhtımında araba çarptı.” Whitehead olaya ilişkin ikinci örneğini tarihsel bir yapı üzerinden vermektedir: “Kleopatra’nın İğnesi, Charing Rıhtımındadır.” Whitehead olayla ilgili üçüncü örneğini ise bir doğa olayı üzerinden vermektedir: “Güneş Tayfında karanlık çizgiler vardır” (Whitehead, 2017: 185).

Whitehead’e göre gözlemlenen bir olayı belirlemek için, elbette aynı zamanda anlamak için üç şey gereklidir: Olayın yeri, zamanı ve karakteri (ya da niteliği). Nitekim Doğa, olaylardan oluşan bir yapıdır. Böyle bir yapı içerisinde her bir olay diğerleriyle ilişkilidir; ve her bir olayın kendi konumu, zamanı, kendine özgü karakteri bulunmaktadır. Doğayı ya da olayları anlama noktasında mutlaka bu ilkenin dikkate alınması gerekmektedir. Whitehead bu örneklerden ilkinin, “oluşum” “meydana geliş” ya da “olay” denilebilecek şey hakkında olduğunu ve “en kısa” o olduğu için ona “olay” dediğini belirtmektedir (Whitehead, 2017: 185). Ancak onun burada dikkat çektiği asıl nokta, insanın genellikle bu tür olayları “olay” olarak adlandırmaya alışkın olması gerçeğidir. “Bizler”, diyor Whitehead, “bir olayı aşırı duygusal nitelikte bağdaştırmaya” ve “olayları zaman, mekân ve madde olmak üç faktörde çözümlenmeye alışkımız.” Ona göre bu alışkanlıklarımızdan dolayı olay denildiğinde genellikle, yukarıdaki üç olay örneğinden ilki gibi Whitehead’in ifadesiyle “belirli mekân-zamansal sınırlarda yer alan” olayları anlamaktayız. Bu yüzden dünyanın en önemli tarihsel yapıtlarından olan Keops Piramidi’nin “bir gün boyunca sürekli oluşu” ise genellikle olay olarak değerlendirilmemektedir. Halbuki, Whitehead’e göre, her “an” Keops Piramidi “olan” ve böylece “içerisinde tüm doğayı barındırdığı ifade edilen doğa olgusu” ilk örnekte ifade edilen bir adamın başına gelen kaza gibi aynı karakter ve niteliğe sahip bir olaydır (Whitehead, 2017: 89). Bu aynı şekilde Whitehead’in bir başka örnek olarak verdiği Kleopatra’nın İğnesi için de geçerlidir. Kleopatra’nın İğnesi, yalnızca yontulma, taşınma gibi belirli büyük tarihsel olayların zaman zaman üst üste geldiği katı, duygusuz bir nesne değildir. Aksine, o her an olaylarla doludur. O, görünüşte hareketsizmiş gibi dursa bile her saniye, her an faal bir şekilde olagelmektedir, diğer bir deyişle oluş halindedir. O, asla aynı kalmaz. Her an, Kleopatra’nın İğnesi’nin sabit yerinde durması bir olaydır. Bir olay olarak o, bir yenilenme, bir yenilik, yeni bir yaratımdır (Shaviro, tarihsiz: 2). O halde Kleopatra’nın İğnesi’nin devam eden varlığı her an yeni bir olaydır. Buna göre aynı Kleopatra’nın İğnesi ile iki kez karşılaşamazsınız. Her karşılaştığınız yeni bir Kleopatra’nın İğnesi’dir. Dahası aynı şey, onunla karşılaşan olarak benim için ve onunla ilgili algım için de geçerlidir. Dolayısıyla herhangi bir an’da, yani farklı an’larda onunla karşılaşmalarımın her biri yeni bir olaydır. Aynı zamanda her olay farklı bir deneyimdir. Tüm bu deneyimler olarak olaylar da özne olarak beni yeniden oluşturan şeylerdir. Ya da Whitehead’in özne anlayışına göre ifade edecek olursak, ben “dünyadan ortaya çıkan” bir özneyim (Shaviro, tarihsiz: 4). Buna göre Whitehead’in öznesi, deneyimin ürünüdür. Diğer bir ifadeyle özne deneyimi değil, deneyim özneyi yaratmaktadır.

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, “her nerede ve her ne zaman bir şey süregelmekteyse orada bir olay vardır” (Whitehead, 2017: 92). Neticede “gerçeklik söz konusu olduğu sürece, bizim tüm duyularımız aynı gemidedir ve aynı ilkeye göre incelenmelidir” (Whitehead, 2017: 55). Amacımız Gerçekliği anlamaksa, o zaman onu anlayabileceğimiz tüm ilkeleri dikkate almak zorundayız. Bu ilkelerden en önemlisi

süreklilik ve değişim ilkesi dikkate alınınca, Whitehead'in Keops Piramidi'ni bir olay türü olarak kabul ettiği gibi Sagalassos antik kentindeki Antoninler çeşmesi, Efes antik kentindeki Artemis tapınağı, Mimar Sinan'ın muhteşem yapıtlarından Süleymaniye Camii gibi tarihsel yapıtları da olay olarak adlandırmamız mümkündür. Ancak ilk bakışta bu gibi olgular olay olarak adlandırılmaz. Oysa tüm hepsi "doğanın somut olguları"dır. Bu olgular da Whitehead'e göre "olaylardır" (Whitehead, 2017: 187). Her olay diğer olayları parçası olarak içerir ve her olay diğer olayların bir parçasıdır (Whitehead, 2017: 90). Olaylar karşılıklı bir ilişki içerisinde belli bir yapı ve kendilerine has karakter sergilerler. Onlar bir süreç'tedir ve bu şekilde sürekli değişirler. Çünkü "doğa kendi süreci yani "geçiş" sayesinde sürekli devinir" (Whitehead, 2017: 66, 67). Dolayısıyla "doğanın sürekliliği, olayların sürekliliğidir" (Whitehead, 2017: 90).

Whitehead'in öğrencisi ve arkadaşı Bertrand Russell olayları "dünyanın inşa edildiği tuğlalar" (Russell, 2010: 134) olarak tanımlamıştır. O da düşünce hayatının bir döneminde, Whitehead gibi dünyanın olaylardan meydana geldiğini kabul etmiştir. Ancak olay anlayışını "süreç" temelinde geliştirdiği metafiziği ile ortaya koyan Whitehead olmuştur. Her iki filozofu dikkate alarak dünyanın olaylardan oluştuğu ve süreç içerisinde olduğu iddiaları, modern fizikteki gelişmeler açısından geçerli, kabul edilebilir olarak görülmeler de tamamen benimsenmiş iddialar değildir. Nitekim bu iddialar açısından "hiçbir şeyin etkin bir parçası olmadığı bir olayın ne olabileceğini veya kendisindeki hiçbir şeyin süreç içinde olmadığı bir sürecin nasıl olup da var olabileceğini anlamak güçtür." Peki neden güçtür? Birincisi, "olay ve süreç gerçekte Aristotelesçi şemadaki ikincil kategoriler gibi, töz kategorisine bağlıdır. İkincisi, bu metafizikçilerin atmayı teklif ettikleri gibi, töz kategorisi atılırsa, geriye ne kaldığını bilmek zordur" (Walsh-Wilshire, 2005: 33). Bu tür eleştiriler almış olsa da Whitehead'in olay felsefesi, her ne zaman her nerede olursa olsun felsefenin kendini yenileme olanaklarını dinamik bir şekilde sunan bir felsefedir. Çünkü bil-fiil varlıklar olarak olaylar kendilerinin keşfedilme imkânını sunan olgulardan daha fazlasıdır. Onlar her zaman bu olguları aşarlar ve böylece yeniliğin ortaya çıkmasını sağlarlar.

Badiou'nun Olay Felsefesinde "Olay", "Felsefe" ve "Felsefenin Koşulları"

Badiou'nun olay felsefesinden hareketle "felsefenin koşulları"ni ortaya koyabilmek öncelikle onun ele aldığı felsefenin ne olduğunu ortaya koymayı zorunlu kılar. Badiou felsefeyi bugün muhakkak hayata geçirmemiz gereken bir koşul olarak sunarken bu koşulun sürecine de odaklanmayı zorunlu gösterir. Çünkü ona göre, felsefe sona ermemiştir, fakat kendi geçmiş kazanımıyla "uzun zaman boyunca askıya alınmış olduğunu düşündürmektedir" (Badiou, 2005:46). Felsefe başlamış olduğu haliyle bir "ihtişamı" serimler, "eskinin Gölgesi"nden bağımsız değildir (Badiou, 2005:101). Ancak günümüz felsefesi süreç içinde yaşadığı serüvenlerden dolayı çıkış noktasından kopmuş, başkalaşmıştır. Bu nedenle o şimdi bir başkaldırı sergilemektedir. Badiou buna "felsefe işte böyle bir şeydir: Mantıklı bir isyan" der (Badiou, 2015: 17). Badiou'nun felsefe görüşü için ilk vurgu her ne kadar "başkaldırı" vurgusuysa da onun için burası kesinlikle bir son nokta değildir. Öyle ki o, felsefenin romantize edilmiş başkaldırış fikrine karşı durur. Çünkü kendisini güçlü bir takipçisi olarak gördüğü Platon felsefesinden hareketle felsefenin en başından itibaren başkaldırış olduğunu ancak aynı zamanda bir çözüm yolu sunma girişimi de olduğunu ifade eder. O felsefe, "en başından beri, ta Platon'dan beri dünyanın adaletsizliğine karşı koymuştur. Dünyanın ve insan yaşamının sefaletine karşı diklenmiştir. Ama tüm bunları tartışmanın ve kanıtlamanın haklarını hep koruyan bir hareket içinde ve nihayetinde, (...) yeni bir mantık önererek yapar" der (Badiou, 2015: 17). Felsefeyi Badiou, "gerçeğe benzemeyen hakikat" (Badiou, 2009:15) diye tanımlıyor. Peki, bu ne demektir? Gerçek dediğimizde, günlük dilde, doğruluk, sahte olmayan şeyi anlıyorum. O zaman gerçek dediğim şey değişmeden kalan hep burada duran bir şey mi olmaktadır? Dahası,

“hakiki olan gerçeğe benzemeyebilir,” (Badiou, 2009:15) dediğimizde yaşadığımız her bir şey Platon’un mağarasına geri dönüşü mü ifade eder? İşte tüm bu sorulardan hareketle bu noktada öncelikle en genel hatlarıyla Badiou için ‘arzulanacak felsefe nedir?’ sorusuna cevap aranmalı ve buradan hareketle olay kavramına geçilmelidir.

Badiou için felsefeyi yeniden tanımlama zorunluluğunun pek çok sebebi vardır ancak öncelikle günümüzde felsefe alanı içinde kalınarak yapılan yorumlamalar ve Avrupa biliminin ortaya koyduğu yeni felsefe anlayışı buna sebep olmaktadır. Örneğin Husserl, “Avrupa Biliminin Krizi”nde bilimden anladığı şeyi felsefe olarak tanımlar. Felsefe onda bir krizin adı olmuştur. Bu yüzden onu tekrar tanımlamak için kökene dönmek zorunludur. Bunun yeri ise Grek’tir (Bkz. Husserl, 2007: 321-347). Badiou, çağımızın içinde yaşadığı felaketlerden felsefenin sorumlu olduğu düşüncesini kabul etmez. Aynı şekilde felsefenin sonu geldiğine, bittiğine de inanmaz. Çünkü bu görüş, felsefeye yeterli olmadığını söyler. Yeterli olmaması felsefeyi “doğumu anında kendi kendini yiyip bitiren bir tür zombi intiharı gibi görür” (Clemens ve Roffe, 2008:353). Felsefenin sonunun geldiği ya da görevini tamamladığı iddialarına karşı, Badiou’nun ilk tezi, felsefenin “bugün kendi tarihiyle ilişkisi yüzünden felce uğramış” bir hayatı yaşamasıdır (Badiou, 2005:105). İkinci tez, “felsefe, kendi içerisinden, tarihsicilikten (historicism) kopmak zorundadır.” Bu, “felsefi sunumun başlangıçta kendisini tarihine göndermeksizin belirlemek zorunda” olması anlamına gelmektedir. Badiou burada serüvenin başına döner. “Felsefe, her şeyden önce anlatıdan ve anlatının yorumlanmasından bir kopuştur. Hakikat kıskaçlarının iki taraflı etkisi yoluyla, yani bağlayan argüman ve yücelten sınır yoluyla, felsefe, hakikat etkisini duyu [veya anlam] etkisine karşı hale getirir. Felsefe kendisini dinden ayırır, çünkü kendisini hermeneutikten ayırır” (Badiou, 2005:122-123).

Öte yandan Badiou’ya göre günümüzde felsefe üç farklı okulla varlığını sürdürmektedir ve buna karşı gelinmelidir. Bu okullardan İlki, Heidegger ile Gadamer’in başı çektikleri yorumbilimsel yönelimdir. İkincisi, Viyana çevresiyle ortaya çıkan Wittgenstein ve Carnap’ın başı çektiği analitik gelenektir. Üçüncü olarak da Derrida ve Lyotard gibi farklı isimlerin yer aldığı postmodern eğilimdir (Badiou, 2006:13-14). Badiou’ya göre bu üç yönelimin ortak iki temel aksiyomu vardır. “Birincisi, hakikat metafiziğinin imkânsızlaştığıdır. Bu aksiyom olumsuzdur. Felsefe uzun bir süredir olmaya karar verdiği şeymiş gibi, yani bir hakikat arayışımı gibi yapamaz artık. İkinci aksiyom ise, dilin anlam sorununun bulunduğu yer olması nedeniyle düşüncenin en önemli mevkii olduğudur. Bunun sonucu olarak da anlam sorunu klasik hakikat sorununun yerine geçer” (Badiou, 2006:17). Oysa Badiou için temel mesele hakikat sorununu tüm kusurlarından arındırarak yeniden gündeme taşımaktır. Hakikat metafiziğinin imkansızlığı da, dilin anlam kusurları da göz ardı edilmelidir. O, “mesele temelde, hakikat kategorisini felsefi olarak, bizi dünyanın hızından yalıtacak bir yavaşlıkla yeniden inşa etme meselesidir –metafiziğin bize devrettiği hakikati değil, dünyanın mevcut hakikatini dikkate alarak yeniden kurabildiğimiz hakikati kastediyorum” der (Badiou, 2006:21).

Bu noktada Badiou’nun şu sözü çok anlamlıdır: “Düşünme dünyanın mevcut haliyle yüz yüze geldiğinde bir hoşnutsuzluğa kapılmıyorsa felsefe de olmaz” (Badiou, 2006:11). Demek ki burada felsefe sorunu sadece bir bölgenin ya da bir dinsel topluluğun sorunu değildir. Felsefe “düşünen varlıklar olarak bütün insanlara hitap eder, çünkü bütün insanların düşündüğünü var sayar” (Badiou, 2006:12). Bu yüzden “felsefe, zamanının tekil hakikatleri tarafından ifade edilen farklı öznellik tiplerinin bir arada var olabileceği bir *düşünce alanı* inşa etmeye çabalar. Ama bu bir arada varoluş bir birleşme değildir” (Badiou, 2013c:41; Badiou, 2001:28). Öncelikle felsefe yapma adına felsefeyi zorunlu görenlerin bunu bir tutku haline getirmeleri gereklidir. Çünkü “felsefe mümkündür, felsefe zorunludur. Ama yine de felsefenin var olması için arzulanması zorunludur” (Badiou, 2005:134).

Badiou'nun değer çağrısı felsefesinin ayırıcı özelliğidir. "Felsefe varoluşu değiştirmeye yarayan bir şeydir" (Critchley, 2013:104). Buna göre felsefe hayatın içindedir. O her şeye müdahil olan bir şeydir. Badiou'ya göre, "felsefe olumlayıcı, yapıcı bir düşünce disiplindir" (Critchley, 2013:104-105). Bu anlamda felsefe olgusal, diğer bir ifadeyle yaşadığımız hayattan uzak değildir, bizzat içindedir. Bundan dolayı felsefenin yaşadıklarımıza karşı ilgisiz ve sessiz kalması düşüncesi kabul edilebilecek bir düşünce değildir. Çevremizde ve dünyada yaşanan her türlü vahşette, her türlü kötülükte, kısacası her olayda felsefe orada olmalıdır. Badiou'ya göre, "varlığın bir gün kendisinde vuku bulan bir şeyle başkalaşacağı" fikri tüm hayatın serüven ve süreç içinde olduğunun vurgusudur. Felsefe başkalaştırmaya doğrudan müdahil olur (Hallward, 2003: xxiii). Bu da demektir ki eğer, pratik hayatı ve kişisel deneyimlerimizi dikkate alırsak, felsefenin "şahsi bir deneyim" (Badiou-Hallward, 1998:125; Badiou-Hallward, 2013b:121) olmasının imkânını uygulamaya dönüştürebiliriz.

Badiou için felsefeyi diri tutan "felsefeyi sofistlikten ayırması" (Badiou, 2005:112) zorunluluğudur. Bu zorunluluk Badiou felsefesinin sofistlikle temelden farklı olan "hakikatlerin var olduğunu" ilan etmesi görüşünden kaynaklanır. Burada felsefenin kucak açtığı hakikatlerdir. Çünkü "Hakikat, şeylerin çoğul bir durumunu (heterojen hakikatler vardır) ve düşüncenin birliğini eşzamanlı bir şekilde imler" (Badiou, 2005:117). Felsefe, "hakikatin bir ürünü değil, hakikatlerden hareket eden bir işlemdir" (Badiou, 2005:118).

Felsefenin tek hasmı neden Sofisttir? Sofist ne söyler? "Sofist, hiç bir hakikat yoktur, yalnızca söyleme teknikleri ve söze dökme yerleri vardır," (Badiou, 2005:129) der. Badiou'ya göre, sofist için "dil oyunları çeşitliliği vardır," ve "varlık olmak bakımından varlık kavramlaştırılmaz ve düşünülemezdir" (Badiou, 2005:130). *Varlık ve Olay*'da Badiou felsefenin varlığa ya da dilsel sofistliğe indirgenmesine karşın, öyle olmadığını ifade için dörtlü bildirimde bulunur. Bu dörtlü bildirim şöyledir:

1-Kendi varlıklarında durumlar (situations) salt kayıtsız durumlardan daha fazla bir şey değildir. Bunu normatif bir rol oynayabilecek herhangi bir şeyin farklılıklarında aramak yararsızdır. Hakikatler varsa, onlar kesinlikle farklılıklara karşı yansızdır. Kültürel rölativizm, farklı durumların var olduğu saçma bir önermenin ötesine geçemez. Bu bize farklılıklar arasında meşru bir biçimde özneler için önemli olan şey hakkında hiçbir şey söylemez (Badiou, 2005a:xii).

2-Durumların yapısı, kendisinde, hakikatleri söylemez, vermez, iletmez. Sonuçta, normatif olan şeylerin oluşumunun hiç biri basit realist analizi/deneyimlemeden elde edilemez. Özellikle, planlanmış ekonominin, yani devletin kontrolünde olan ekonomi karşısında serbest piyasa ekonomisinin zaferi ve parlamentarizmin ilerlemesi (gerçekte tamamen ikincil ve sıklıkla da aşırı ve yüzeysel araçlarla elde edilen) biri ya da diğeri lehine kanıtlar sunmaz. Hakikat, ancak kendisini destekleyen, asla o düzenin etkisi olarak değil, düzen ile ilişkisini kesmekle inşa edilir. Ben hakikatleri açan bu ilişki kesme biçimine "Olay" diyorum. Özgün bir felsefe, yapısal olgularla (kültürel, dilsel, yapısal vs.) değil, eşsiz bir şekilde hesaplanamaz sudur edişlerin formunda kalan ve meydana gelen şeyde başlar (Badiou, 2005a:xii-xiii).

3-Özne hakikat olayına aktif bir sadakatten başka bir şey değildir. Bu, öznenin hakikatin militanı olduğu anlamına gelir. Bu tip bir yükümlülüğün arkaik olduğu konusunda uzlaşma ya da fikir birliğinden "Militan" kavramını felsefi olarak kurdum. Bu kavram aynı zamanda makul bir biçimde genişletilebilir bir kavramdır. Hakikatin militanı, kendi tümlüğünde insanlığın özgürleşmesi için çalışan sadece politik bir militan değildir. Militan aynı zamanda bir sanatçı-yaratıcıdır, veya teorik alanlara kapı açan bilimcidir ya da dünyanın büyüleyiciliğine âşık olan biridir (Badiou, 2005a: xiii).

4-Hakikatin varlığı, hakikatin görevlendirildiği şeyde durumun önceden-inşa edilmiş yüklemine bir istisna sağlayarak, "türeyimsel" (generic) olan diye adlandırılır.

Diğer bir deyişle, o bir dünyaya yerleştirilmiş olsa da, hakikat bu durumdan ifade edilebilir, anlatılabilir herhangi bir şey alıkoymaz. Hakikat, hiçbir özel yüklem sınırlandırmadığı çokluk olduğu sürece herkesi kapsar. Bu yüzden bir hakikatin sonsuz eseri, “türeyimsel sürecin” (generic procedure) hakikatleridir. Ve özne olmak, (basit bir bireysel canlı/hayvan değil) böylesi bir sürecin yerel aktif boyutu olmaktır (Badiou, 2005a:xiii).

Badiou’ya göre felsefe Sofistlikle mücadele edebilir ve onun üstesinden gelebilir. Ona göre felsefe, felsefe olmayan alanlara dayanır. Buna “Felsefenin Koşulları” adını verir. Felsefenin koşulları “bilimin gelgitleri”yle sınırlı olmayan dört temel alandır: “Bilim, siyaset, sanat ve aşk” (Badiou, 2013a:10). Ancak bu koşullardan birinin eksik kalması, felsefenin dağılmasına yol açar (Badiou, 2005:23). Burada, ilk bakışta, dinin yer almaması dikkat çekici gelebilir. Ancak bu çalışmasının birkaç sayfa sonrasında Badiou, “felsefe her ne kadar imkânları bakımından alenen rasyonel olsa da, dinle epey yakınlaşır,” diye yazar. Çünkü burada felsefe, “öznenin doğrudan dönüşümüne, varlığın bir şekilde baştan sona değişmesine, varoluşun topyekûn altüst olmasına dayan”dığı gibi, büyük olasılıkla din de aynı işlevi görebilir, hatta görmüştür diyebiliriz. Badiou’nun devamında, “aşkla da öyle, ama arzunun azgın desteği olmaksızın” diye iddiasını benzer bir dille sürdürdüğü görülür (Badiou, 2013a:16). Yine felsefe ne kadar rasyonel olsa da, siyasetle de, sanatla da, bilimle de yakınlaşır. Burada siyaset “merkezileşmiş bir örgütün kısıtlaması” altında olmayacaktır. Sanat da sadece “duyarlık imkânlarına sahip olmayacaktır.” Bilim için ise, matematik biçimleyici, fizik de ampirik ve teknik araçlarıyla sınırlar koymayacaktır. Bu anlamda felsefe, birinin “diğerine özgürce hitap etmesidir.” Bunun örneği Atina sokaklarında “kendi olma” üzerine gençlere hayati sorgulatan Sokrates’tir (Badiou, 2013a:17).

Badiou’nun felsefeyi yeniden kurma mücadelesi ümit vericidir, söylem ve kuram yaratıcıdır, peki ama bu nasıl olacaktır? Badiou bunu müzikal bir imgeyle cevaplar. “Felsefenin oluş süreci, tema ve onun varyasyonlarının klasik biçimidir. Tekrar tema temin eder, sürekli yenilik de varyasyon” (Badiou, 2013a:24). Bu yenilik de “siyasi, sanatsal, bilimsel ve aşkı bazı olayların sonrasında gerçekleşir”. Yani, “aynı temada yeni bir varyasyon ihtiyacı doğuran olaylar” (Badiou, 2013a:24) ortaya çıkar. Badiou’nun bu görüşünün kabul gördüğü de olmuştur, eleştirildiği de. Özellikle Badiou’nun olay düşüncesinin yeni varyasyonları yani yeni potansiyelleri ortaya çıkarması desteklenirken ve bunun daha iyi bir dünya oluşturacağına ilişkin inanç ve beklentiler oluşturulurken, bir yandan da dünyanın bugün ki mevcut haline Badiou düşüncesinin hiçbir olumlu katkıda bulunmadığı ilan edilerek eleştirilmiştir. Örneğin Badiou’ nun olayı tamamen “beklenmeyen” ve “yeni potansiyelleri” ortaya çıkaran bir şeydir. Olaydan sonra yeni bir özne ve yeni bir hakikat oluşur. Bunlar aynı zamanda olayla iç içe geçmiş olduğundan onun tanımlayıcı özellikleridir. Bu bakımdan olay, bir “hakikat süreci”ni var eder. Diğer bir ifadeyle “yeni özne ve yeni hakikat nesnel olarak var olma yerine olaya sadakat (bağlılık ve vefa) yoluyla olayla ilişkileri içinde kururlar” (Lotta, Duniya ve A., 2014: 169,170). Ancak kimi çevreler tarafından Badiou’nun olay felsefesi, “daha iyi bir dünyanın mümkün olduğu yönündeki görüşün bir ifadesi” olarak görülse de, onun olay anlayışının, özellikle de özne anlayışının, “zulüm dünyasını üreten sistem” karşısında hiçbir “gerçek alternatif” sunmadığı düşünülmektedir (Lotta, Duniya ve A., 2014: 172). Badiou felsefesi ve olay yaklaşımı yeni bir şey söylemektedir ancak bu yeniliğin ille de olumlu olacağına ilişkin bir fikir beyan etmemektedir. Dünyanın mevcut durumundaki sorunları ele alıyor olması onları muhakkak çözeceği anlamına gelmediği gibi böylesi bir iddiada bulunmak filozofun görüşü açısından oldukça iddialı olacak ve inandırıcılığını yitirecektir. Bu noktada cevabın peşine düşülecek soru, bu temanın ya da durumun içinde yeni varyasyonlar çıkaran “Olay nedir?” sorusudur.

Badiou’nun Olay, Hakikat, Özne ve Sadakat Kavramları

Badiou “filozof ahmed” adlı eserinde, her yönüyle çok uğraşmış ve her aşaması ince ince hesaplanmış bir tiyatro sahnesinde ana karakter olan Ahmed’in sahneden çıktığı

bir anda şiddetli bir patlama olması, bu sırada kırmızı bir tüyün uçarak sahneye düşmesi ve Ahmed'in tekrar sahneye dönüp bu tüyü eline alarak seyirciye yaptığı konuşmasıyla olay kavramını tiyatral bir dille şöyle ifade eder,

Alın işte! Olan oldu artık. Olan oldu. Bütün önlemleri almıştık hâlbuki. Bütün her yeri kontrol etmiştik. Siz şahitsiniz. Yemedik içmedik, buna çalıştık. Ama olan oldu yine işte, hep böyle olur zaten. Ummadığım ânı kolluyor sanki illet şey. Bazen daha beklemeye başlamadan olur olan, o daha beter! Valla şahsen, şu ömrümde, bir olayın, beklendiği zamanda olduğuna bir kerecik denk gelemedim. (...) Netice şu ki, bir olayın olmasını beklemek, zaman kaybindan başka bir şey değildir. Eh sürpriz olsun, daha güzel (Badiou, 2016: 34-35).

Badiou için işte olay tam da budur. Yani bir anda, beklenmedik şekilde ortaya çıkandır. O şöyle ifade eder; "Bu eklenti rastlantıya bağlıdır. Öngörülemez, hesaplanamaz. Olanın ötesindedir. Ben buna olay diyorum" (Badiou, 2006: 30). Genel terimlerle söylenirse, olay meydana gelen bir şeydir. Gözlerin büyümesi, dokümanın, bir belgenin imzalanması, hücrenin bölünmesi vs. bunlar olaydır, sevgi olayı, sanat olayı, bilim olayı, politika olayı. Olay, özneliliğin üretiminde ortaya çıkar. Onun Aziz Paul'u ele alışı olayı anlamaya yardımcı olur. Paulcü Hıristiyanlık en azından bir imkân olarak herkesi içine alır. Türk, Badiou'nun bu örnek olayını şöyle aktarır, "Badiou Paulus'u dini bir figür olarak değil, bir özne modeli olarak, olay'a sadakatin militan taşıyıcısı olarak inceler: Paulus, 'Olay'dan önce varolmayan bir Hristiyan özne' inşa etmiştir" (Türk, 2013: 258). Dewsbury ise şöyle ifade eder, "Hıristiyan özne (İsa'nın dirilişini) ilan ettiği olaydan önce var değildi" (Dewsbury, 2007: 452). Olay, "varolmayanın varoluşunun ayağa kalkmasıdır." Bu tanım karmaşık ya da soyut gelebilir ama bir kez bunun üzerine konuşulduğunda o olay artık varolmuştur. Yani bir olay öncesi insan, özne değildir. Bir olaya sadakatle bağlanan ve bu olayı sabitleyen insan özne olur. Olay daha önce varolmayanı varoluşa getirir. Badiou için, "Varolmayanın kalkmasını mümkün kılan şey olarak olay tanımı soyut ama tartışılmaz bir tanımdır, en basitinden çünkü kalkma ilan edilmiştir" (Badiou, 2011: 96).

Badiou için felsefenin temel arzusu hakikate ulaşmaktır. Hakikate ulaşması için de felsefenin koşullarına ihtiyaç duyar. Felsefenin koşulları ise bir olay anında ortaya çıkar. Bu da demektir ki hakikat ancak bir olayın belirmesiyle ortaya çıkacaktır. Badiou şöyle ifade eder, "her hakikat yeni bir şeyse, hakikatle ilgili asıl felsefi mesele nedir? Hakikatin ortaya çıkışı, 'oluşu' meselesidir. Bir hakikat düşünceye yargı olarak değil gerçek bir süreç olarak sunulur. (...) hakikat sürecinin başlaması için, bir şey olması gerekir. Ortada zaten olan -mevcut bilgi durumu- tekrardan başka bir şey yaratmaz" (Badiou, 2006: 29). Hakikat uğruna eyleme geçmemiz gereken önceden verili aşkın bir norm olarak değil, bir üretimdir. Buna göre, hiç kimse hakikati nasıl bilinmesi ve ona göre nasıl hareket edilmesi gerektiğini söyleme konumunda değildir. Hakikat kendi kendisinin üretimine bağlıdır. Peki bu üretimin koşulları nelerdir? Hakikat'in, bir yenilik, dolayısıyla nadir, olağandışı bir şey olması (Badiou, 2005:25) "bir hakikatin kökeninin olayın düzeninden kaynaklanır." Bu bir "durum", şeylerin bir hali, herhangi bir şekle bürünmüş bir çokluk olarak adlandırılınca, durumla bağlantılı "saf bir olayın bu duruma eklenmesi gerekir" (Badiou, 2005:25). Saf bir olayın duruma bağlanmasına karar verme işi ise özneye aittir. Yani olayın karar verilemez durumda olması ve onun üzerinde bir kararda bulunmak ancak bir özne ile mümkündür. Badiou, "olaya karar verilemez oluşu olayın bir öznesinin ortaya çıkmasını teşvik eder" der (Badiou, 2006:30). Özne olayın olduğuna şahitlik eder ancak onu değerlendirme ya da kanıtlama işine girmez, sadece ona sadık kalır. Badiou'ya göre "her hakikat özneyi güvenilmez, denenmemiş, tecrübe edilmemiş olanın alanına iter ve bu yüzden de, 'denemeler' öznenin denemeleridir". Özne "nedenini bilmeksizin bir şeye inanır" (Hallward, 2003:xxv). Özne nedir? ya da kimdir? Bunu kim gerçekleştirecektir? Evrensel olmayan "tekil özne" gerçekleştirecektir. Niçin tekil olacaktır? Çünkü özneyi "bir hakikat olarak kuran bir olay" var olacaktır (Badiou, 2006:26). Zizek'in yorumuyla,

Olay'a sadakat, bilgi alanını olay'ın bakış açısından kat etmek, ona müdahale etmek ve içinde Hakikatin izlerini aramak için durmaksızın çabalamaktır. Badiou, St. Paul'un iman, umut ve aşk üçlemesini de yine bu çizgileri takip ederek yorumlar: İman, Olaya imandır (olay'ın İsa'nın dirilişinin- gerçekten de gerçekleşmiş olduğuna inanmaktır); Umut, Olay tarafından ilan edilmiş olan nihai uzlaşmanın/bütünleşmenin (Son Hüküm Gününün) fiilen gerçekleşeceği umududur; Aşk ise bunun gerçekleşmesi için sabırla verilen mücadele, yani kişinin Olay'a sadakatini ortaya koymak için sarf ettiği uzun ve zahmetli bir emektir (Zizek, 2005:163-164).

Badiou'nun öznesi anti-normatif ve anti-ahlakçıdır. Önemli olamayan, öze dönüşlü olmayan, incinmiş biridir. Bu özne anti-psikolojiktir. O bilmeli bir deneyimin gelişimiyle asla denk gelmez, onun temeli bilinçsizliktir, dahası bilinçten başka bir şeydir, "öznenin hiçbir deneyimi var olamaz" (Hallward,2003: xxviii). Tek ve herkesin benzemesi gerekli olduğu, aydınlanmacı tekçi bir birey karşılığı özne yoktur. Badiou'ya göre, "ne kadar hakikat varsa o kadar özne, ne kadar hakikat usulü varsa o kadar öznellik tipi vardır" (Badiou, 2013c:41; Badiou, 2001:28).

Öznenin olaya sadık kalması hakikat sürecini oluşturur. Badiou'ya göre Hakikat, "bir olaya sadık kalmanın gerçek sürecidir" (Badiou, 2013c:52; Critchley, 2010:54). Devamla söylersek, özne de, "bir sadakatin taşıyıcısına (*le support*), [aynı zamanda destekleyicisine] yani bir hakikat sürecini taşıyan kişiye" (Badiou, 2013c:52; Badiou, 2001:43) denir. Critchley'in ifadesiyle, "insanın bir talebe doğru bir cevap vermesi demek ancak onun çağrısına sadık kalması demek olabilir" (Critchley, 2010:54). Bu tanım birçok şeyi bir arada tutar ve bırakır. Hakikatin her biri bir olaydan ya da keşiften başlar. Mevcut olan içinde gerçekleşen her başlama edimi, öznenin o edimle bağlantısını gösterir. Buna göre de her bir "tekil hakikat kendi kökenine olayda sahip olur. Yeni bir şeyin meydana gelmesi bir karşılaşmanın var olmasıyla ilgilidir. Her birimizin hayatında bir karşılaşma vardır, ya da olmalıdır, planlanamayan, doğrulanamayan ya da yönetilemeyen bir şey var olmalıdır ve değişime bağlı bir kırılma var olmalıdır" (Hallward, 2003:xxv). Böyle bir karşılaşma veya olay hiçbir nesnel ya da kanıtlanabilir bağlama sahip değildir. Olay bir durumda meydana gelir, fakat olay o durumla ilgili değildir.

Badiou'nun diğer adı geçen adlandırmalarla bağlantılı kavramı sadakattir. Hakikat, samimi bir inanç (conviction) konusudur. Bu anlamda "her bir özne, bir inancın burada, şimdi ve sonsuza kadar yetenekli olduğu şeyi kanıtlar" (Hallward, 2003:xxvi). Hakikat kelimesi (verite) Badiou'nun kullandığı biçimde, İngilizce'de kullanılan "bir şeye sadık kalmak" veya "sadık olmak" anlamlarına yakın çağrışımdadır. Arapça kökenli olan hakikat kelimesi "bir şeyin doğrusu" demektir. Mesela "bu işin hakikati anlaşılamadı," bu özü, mahiyeti, künhüne varılamadı demektir. Yine hakikat Türkçede sadakat, vefalılık, hakbilirlik anlamlarına gelir. "O adamın hakikati çoktur," gibi (Sami, 1985:462). Sadakat da "dostluk, dostluğa bağlılık; eşanlamı da muhabbet" anlamına gelir. Sadakatli deyince de, hakikatli anlaşılır (Sami, 1985:1124).

Bir olaya vefa göstermek, sadık olmak demek, bu olayın eklendiği durumun içinde, durumu olaya "göre" düşünerek (gerçi her tür düşünce bir pratiktir, bir sınamadır) hareket etmek demektir. Bu da doğal olarak (olay durumun bütün normal yasaları tarafından dışlandığı için) özneyi yeni bir var olma ve durum içinde davranma tarzı icat etmeye zorlar (Badiou, 2013c:51; Badiou, 2001:41).

Türkçe'de Sadakatin buraya en uygun anlamı, muhabbettir. Badiou, sadakati, "durumun olaysal eklentisini derinlemesine inceleme yeteneğiyle ilişki kurma kararından kaynaklanan" (Badiou, 2013c:51; Badiou, 2001:41) şey olarak tanımlıyor. Sadakat sürecin adıdır. O içkin ve sürekli bir kırılmadır. "Bir aşk karşılaşmasının etkisi altındayken, eğer ona gerçekten sadık kalmak istiyorsam, bildik durumumu "yaşama" tarzımı bütünüyle yeniden işlemem gerektiği açıktır" (Badiou, 2013c:51; Badiou, 2001:42). Hakikat süreci de "Bir olaya sadık kalmanın gerçek süreci"dir (Badiou, 2013c:52; Badiou, 2001:42).

Mesela, bir insan "dürüstlük en önemli erdemdir" diyorsa ve bunu bir olay olarak alırsak, bu söze sadık kalması, Badiou'nun adlandırmasıyla hakikattir. Ancak bu hakikat sadece görüldüğünde hakikattir. Buna göre olgusal karşılığı olmayan ve bir edime dayanmayan her söylem, salt sözde kalmıştır ve hakikat değildir. Böyle bir söylemin sahibi olanlar ise özne olma bilincinden uzaktır.

Burada Badiou felsefesini ve felsefenin koşullarını en genel hatlarıyla tekrar ele alarak onun için Hakikat, Olay, Özne ve Sadakat kavramlarının birbirlerinden bağımsız şeyler olmadığını, onların tek bir sürecin yönleri olduğunu ifade etmemiz gerekecektir. Hakikat onu beyan eden, bildiren özne yoluyla var olur ve böyle yapmakla, olaya kendilerini bağlayan özneler olarak inşa ederler. "Hakikate doğru yolumuz", diyor Zizek, "hakikatin kendisi ile rastlaşmaktır" (Hallward, 2003: xxvi). Özne, Hakikat sürecine katılan biri olarak, "hem kendisidir... hem de kendini aşmıştır, kendinden fazla bir şeydir; çünkü sadakatin o belirsiz yolu onun içinden geçer, onun tekil bedenini mıhlar ve onu zamanın içinden bir sonsuzluk anına kaydeder" (Badiou, 2013c:54; Badiou, 2001: 45). Bir hakikatin her zaman bir olayda meydana gelmesi, onun ortaya çıkmasının nedeninin belirlenebileceği anlamına gelmez. Olaylar hakikat süreçleri adını alan şeylerde ortaya çıkar. Bu aynı zamanda felsefenin de koşullarıdır. Bu yapılırsa, şöyle olur ve bu da hakikat adını alır demek yanlıştır (Bosteels, 2010: 76). Hakikat bir şeylerin toplamının özetidir, ama bunun içinde olay tarafından kendisine eklenen bakış açısının ciddi ve sağlam, sadık bir araştırmadan ele edilen sonuçların varlığını görmeliyiz. Hakikatin temel niteliği kendi türeyimsel (generic) doğasıdır (Bosteels, 2010: 74). Badiou'nun olay örnekleri "Fransız modern şiiri," Galileo'nun bilimsel devrimi, Fransız devrimi ve Platon'un *Şölen*'inde aşkın teorileştirilmesidir. Bu olaylardan her biri, aynı temel süreçte ortaya çıkar. Mesela karar verilemez bir olay durumun tam da kıyısında ortaya çıkar. Bu ani şeydir, dini bir ifadeyle mucizevi bir tanımlamayı hak eden bir şeydir, ama dışarıdan gelen bir şey değildir. Burada özne kendi varlığını ilan ederken, eklenmiş olayın bakış açısından durumla olan bağına da karar verir. Hakikat işlevi, burada, seçimle bağını da gösterir. Hakikat'in "süreç-yönelimliliği", hakikati seçebilecek olan bizlerin bulunduğu şartlar altında sadece özgün bir hakikatin varlığından söz eder (Rockhill, 2010: 32-33).

Nesnel hakikatten uzak duran Badiou düşüncesinde, öznel hakikat süreçleri için özneyi yüreklendirilir. O, "Bir hakikat sürecini yakalamaktan vazgeçme!" (Badiou, 2013c: 56; Badiou, 2001: 47) diyerek, bilinmeyen bu sürecin yine de kovalanması gereken bir şey olacağını ama sonunun da hep belirsiz kalacağını ifade etmektedir. Çünkü bu süreçte, özne hakikat işlevine sadakatin zeminidir. Öznenin çabası, öznenin hakikatini var edecektir. Özne, şimdide hakikatin sonuçlarının ardındadır (Bosteels, 2010): 74). Onun yerel bir örnek olması kendi gerçekliğiyle yüzleşmesi demektir. O nedenle özne kurulu ve verili bir şey değildir. Badiou'nun ifade ettiği gibi, "her özne sanatsal, bilimsel, politik ya da aşksaldır. Aslında herkesin deneyimiyle bildiği gibi, bu düzenler dışında ya varoluş ya da bireysellik vardır, ama özne yoktur" (Badiou, 2005: 101). Biri önceden özneleşebileceği iddiasında bulunmaz. Biri kimdir? ya da nedir? Biri, Badiou'nun ifadesiyle "düşüncesi tetiklenmiş, gösterişli bir yangına yakalanmış, onunla büyülenmiş olan ve böylece bir sanat anının karmaşık düzenlenişine giren bu seyirci olabilir..." "Aşklarını ilan ettikleri anı ötekinin varlığı sebebiyle daha güçlü bir biçimde hatırladığı için gerçeklik anlayışı karışmış ve altüst olmuş şu sevgili olabilir" (Badiou, 2013c: 54; Badiou, 2001: 45). Özetle biri olmak 'ben şimdi ve şu anda özneleştiğim' türünden bir iddiaya izin vermez çünkü biri olmak ancak süreç ve serüvenin içinde mümkündür. Biri olmak için yola çıkmak ya da böyle bir amacın içinde olmak Badiou'nun özne görüşünde karşılık bulamayacak olan bir yaklaşımdır. Olup bitenlere bakarak içinde yaşadığımız tüm olumsuzluklar, kavramların çıkar amaçlı yeniden tanımlanması ve mutlaklık tanımları içinde uygulamaya sunulması ve tereddütsüzce yaşanması, "kendini özneleştirme" sürecindeki birinin varlığını sorunlu kılar.

Badiou’da olay, özne ve sadakat kavramlarından hareketle teşekkül eden hakikatin sürecini genel hatlarıyla aktardığımız çalışmamızın bu bölümünün temel hedefi günümüz felsefesinde oldukça değer gören olay kavramının hakikate ve dolayısıyla felsefeye araladığı kapıyı ele almaktır. Hakikate ulaştığımız nokta ancak felsefenin koşulları ile mümkündür. Felsefenin koşullarını bilim, politika, sanat ve aşk olmak üzere dört başlıkta sıralayan Badiou tüm bu alanların içinde var olan öznenin sadakatle hakikat alanına sahip çıkmasını, onun zemini ya da yerelliği olmasını gözler önüne serer. Felsefe yapmanın sebebi hakikate ulaşmaktır, hakikat için ise bir anda beliriveren o olaya sadık kalan ve o karar verilemez anı sadakatle taşıyan politikacı, sanatçı, bilim insanı ya da âşık devreye girecek ve hakikatin taşıyıcısı olacaktır. Ülkemizde ve tüm dünyada bir anda beliren bir virüs ve bu virüse sadık kalan öznel onun sorumluluğunu alarak bu hakikati taşımaktalar. Hakikatin ortaya çıkmaması durumunda bu şey her neyse onun üzerine düşünülmez. Bir anda beliriveren ve durumdan bağımsız olarak ortaya çıkan bu şey öznel sadakatlere göre hakikat olur. Hakikat tek bir şey değildir. Ne kadar özne varsa o kadar hakikat vardır diyen Badiou için bilim insanı bu olayı farklı, sanatçı farklı, âşık farklı ve siyasetçi farklı taşıyacaktır. Nitekim Camus’nün “Veba”sı, Merquez’in “Kolera Günlerinde Aşk”ı, bilim insanları Dr. Özlem Türeci ve Prof. Dr. Uğur Şahin’in BionTech aşısı, siyasetçilerin salgın karşısındaki kararları vs. gibi daha sayamayacağımız pek çok şekilde bir anda ortaya çıkıveren bu olay karşısında bir düşünme faaliyeti gerçekleşmiştir. Bu hakikatin serüvenine göre daha farklı öznel süreçler çıkacak olması da hakikatin bir kereye mahsus ve değişmeyecek bir şey olmadığını göstermektedir. Bu nedenle Badiou ısrarla tek bir hakikatten değil hakikatlerden bahseder; “ne kadar hakikat varsa o kadar özne, ne kadar hakikat usulü varsa o kadar öznellik tipi vardır” (Badiou, 2013c:41; Badiou, 2001:28). Olaya sadık olan, siyasetçi, bilim insanı, âşık ya da sanatçı en nihayetinde kendi öznel serüveninin yanı sıra huzur, sevgi ve uygarlık alanlarını inşa edecektir. Bir anda ortaya çıkan olayın hakikat sürecine eşlik etmek ve sürece sadakatle devam ettirmek en nihayetinde birinin, ötekinin, toplumun ve insanlığın yararına olacaktır. Badiou’nun düşüncesinin bu noktada Whitehead’in gerçek anlamda felsefenin var olabilmesi için belirlediği “Hakikat”, “Güzellik,” “Serüven,” “Sanat” ve “Huzur” temel ilkelerine ve buradan hareketle de kurduğu uygarlık anlayışına yaklaştığını göstermektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bugün dünyanın mevcut durumu üzerine bir hoşnutsuzluk söz konusudur. Çalışmamızın başında söylediğimiz gibi olay kavramı özellikle 20. yüzyıl ve Avrupa bilimi için önemli bir kavramdır fakat biz bu kavramı felsefelerinde merkezi öneme sahip olması nedeniyle Whitehead ve Badiou’da ele almayı tercih ettik. Muhakkak bu iki filozofun felsefelerinde benzerlikler ve farklılıklar mevcuttur. Ancak buradaki asıl amacımız başka bir akademik çalışmada daha ayrıntılı bir şekilde ele alınabilecek bu konuyu değil de, onların olay felsefeleri ve bu bağlamda onlara göre felsefenin koşullarını ortaya koymaktır. Bu bakımdan burada iki filozof üzerinden yaptığımız karşılaştırma sadece ve sadece olay felsefeleriyle sınırlıdır.

Çalışmamızda ele aldığımız filozoflardan olan Badiou günümüz koşullarını değerlendirerek felsefeyi yeniden gündeme almanın çabasını sergilerken, geriye dönük baktığımızda bunun başkaca filozoflar tarafından da sıklıkla ortaya konulduğu görülmektedir. Whitehead bu anlamda dönemi koşulları içinde bir çözüm önerisi olarak felsefeye yer açmış bir filozof olması bakımından önemlidir. Whitehead’in doğa bilimlerinden kopmadan ortaya koyduğu felsefe görüşünün özü olay kavramına dayanmaktadır. Bu anlamda günümüz filozofu olan Badiou’nun da dünya koşullarını değiştirmemizin tek olanağı olarak gördüğü ve bugün muhakkak ayağa kaldırılması gereken alan olarak ifade ettiği felsefenin koşullarının başında da olay kavramı gelmektedir.

Whitehead ve Badiou arasında yakın bağ kurulabilse de aslında aralarında büyük diyebileceğimiz farklar da bulunmaktadır. Öncelikle Whitehead'in olay felsefesinin temelinde metafiziği yer alırken, Badiou'nun felsefesinde metafiziğe ve dolayısıyla hakikate ulaşmak için olay kavramı yer alır yani burada bir öncelik sonralık ilişkisi vardır. Bununla birlikte Whitehead'in olay felsefesi, deneyim olarak dine önemli bir yer biçerken, bunu aynı şekilde Badiou için söylemek mümkün değildir. Buna rağmen, dogmatizmin, taklidin karşısında sadece Hakikat'in yanında olan her iki filozof da olay felsefelerini bizzat yaşamdan, tüm deneyimlerden hareketle ortaya koyarak felsefenin koşullarını yeniden yazmışlar ve felsefeye tazelik katmışlardır.

Özellikle olay kavramının birdenbireliği, bir anda ortaya çıkması yani kestirilemeyeşi dolayısıyla evrenin sürekli bir oluşa, değişime tabi oluşu bu iki filozofun en önemli benzer yönüdür. Whitehead'in 'özdeş iki gün yoktur' sözü ile Badiou'nun 'Héloise ve Abelardus'un aşk karşılaşması' örnekleri bize bir defaya mahsus olan, yanıp sönen, öngörülemeyen o olayın örneğini verir. Ya da Whitehead'in örneğiyle bir dağ bile bütün ihtişamını öylece duruyormuş gibi olmasından, durağanlığından alıyor gibi olsa da aslında o da zamanla aşınır ve artık farklı dağ olur. Adı geçen iki filozof böyle bir yeni bakış açısı ve anlayışla, bir yeni yaratımla, insanlığın mevcut sorunlarını çözmeye çabası içine girmişlerdir. Bir anlamda olay felsefeleri ile geldikleri nokta ve buldukları durum açısından felsefe ve uygarlıklarıyla entelektüel bir hesaplaşma içine girmişlerdir. Bu aynı zamanda yeni bir alternatif sunma çabasının adıdır. Bu bakımdan olay felsefeleri böyle bir çabanın adıdır denilebilir.

Kaynakça

- Albayrak, Mevlüt (2001), Tanrı ve Süreç, Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Badiou, Alain-Hallward, Peter (1998), "Politics and philosophy: an interview with Alain Badiou", *Angelaki: journal of the theoretical humanities*, 3:3, pp. 113-136. İnternet Erişim: http://abahlali.org/files/Hallward_Badio.pdf (04.07.2014).
- Badiou, Alain (2001), *Ethics: An Essay on the Understanding of Evil*, (Trans. and Intr. Peter Hallward), London and New York: Verso.
- Badiou, Alain (2005), *Felsefe İçin Manifesto* (Çev. Nilgün Tural-Hakkı Hünler), İzmir: Ara-lık.
- Badiou, Alain (2005a), *Being and Event* (Trans. Oliver Feltham), New York: Continuum.
- Badiou, Alain (2006), *Sonsuz Düşünce* (Çev. Işık Ergüden- Tuncay Birkan), İstanbul: Metis.
- Badiou, Alain (2009), *Başka Bir Estetik* (Çev. Aziz Ufuk Kılıç), İstanbul: Metis.
- Badiou, Alain (2011), *Tarihin Uyanışı* (Çev. Murat Erşen), İstanbul: Monokl.
- Badiou, Alain (2013), *Yüzyıl* (Çev. Işık Ergüden), İstanbul: Sel.
- Badiou, Alain (2013a), *Yeni Bir Siyaset İçin Felsefe* (Çev. Barış Özkul-Erkal Unal), İstanbul: Encore.
- Badiou, Alain-Hallward, Peter (2013b), "Siyaset ve Felsefe: Alain Badiou'yle Söyleşi" (Çev. Tuncay Birkan), Alain Badiou, *Etik: Kötülük Anlayışı Üzerine Bir Deneme* içinde (Çev. Tuncay Birkan), İstanbul: Metis Yayınları, ss. 95-136.
- Badiou, Alain (2013c), *Etik: Kötülük Anlayışı Üzerine Bir Deneme* (Çev. Tuncay Birkan), İstanbul: Metis Yayınları.
- Badiou, Alain (2015), *Gerçek Mutluluğun Metafiziği* (Çev. Murat Erşen), İstanbul: Monokl.
- Badiou, Alain (2016), *Filozof Ahmed* (Çev. Ayberk Erkay), Ankara: Pharmakon.

- Bosteels, Bruno (2010), "Thinking the Event: Alain Badiou's Philosophy and the Task of Critical Theory," (General Ed.) Alan D. Schrift, *The History of Continental Philosophy*, (Ed.) Todd May, Vol. 8, *Emerging Trends in Continental Philosophy*, Durham: Acumen.
- Cevizci, Ahmet (2003) *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Clemens, Justin ve Roffe, Jon (2008), "Philosophy as Anti-Religion in the Work of Alain Badiou," *Sophia* 47, pp. 345-358.
- Critchley, Simon (2010), *Sonsuz Talep: Bağlanma Etiği, Direniş Siyaseti* (Çev. Tuncay Birkan), İstanbul: Metis Yayınları.
- Critchley, Simon (2013), *İmansızların İmanı Siyasal Teoloji Deneyleri* (Çev. Erkal Ünal), İstanbul: Metis Yayınları
- Dewsbury, J. D., (2007), "Unthinking Subjects: Alain Badiou and the Event of Thought in Thinking Politics," *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, Vol. 32, No. 4, (oct. 2007).
- Faber, Roland (2008), *God as Poet of the World: Exploring Process Theologies*, Translated by Douglas W. Stott, Louisville-London: Westminster John Knox Press.
- Halewood, Michale (2010), "Badiou, Whitehead and the Politics of Metaphysics", *Event and Decision* içinde, (eds.) R. Faber, H. Krips, D. Pettus, Newcastle: Cambridge Scholars Press.
https://www.academia.edu/7703254/Badiou_Whitehead_and_the_Politics_of_Metaphysics (01.12.2021).
- Hall, David L., (1973), *The Civilization of Experience: A Whiteheadian Theory of Culture*, New York: Fordham University Press.
- Hallward, Peter (2003), *Badiou: A Subject to Truth*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Husserl, Edmund (2007), "Avrupa İnsanlığının Krizi ve Felsefe" (Çev. Ayça Sabuncuoğlu-Önay Sözer), *Avrupa'nın Krizi: Fenomenolojik Sorun Olarak Avrupa'nın Dönüşümü* içinde, Derleyen: Önay Sözer-Ali Vahit Turhan, Ankara: Dost Kitabevi, ss.321-347.
- Jungerman, John A. (2000), *World in Process: Creativity and Interconnection in the New Physics*, Albany: State University of New York Press.
- Lotta, Raymond-Duniya, Nayi-A., K. J. (2014), *Alain Badiou Eleştirisi: Burjuva Dünyasına Hapsolmuş Bir Komünizm* (Çev. Selen Göbelez-Bariş Şannan), İstanbul: Patika Kitap.
- Mesle, C. Robert (2008), *Process-Relational Philosophy: An Introduction to Alfred North Whitehead*, PA: Templeton Foundation Press.
- Popkin, Richard H. (2005) "Metafiziğin Kısa Tarihi" (Derleme ve Çev. Ahmet Cevizci), *Metafiziğe Giriş* içinde, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Priest, Stephen (1995), "Process Philosophy" maddesi, Ed. Ted Honderich, *The Oxford Companion To Philosophy*, Oxford and New York: Oxford University Press.
- Reese, William L. (1980), *Dictionary of Philosophy And Religion: Eastern and Western Thought*, New Jersey: Humanities Press, Sussex: Harvester Press.
- Rockhill, Gabriel (2010), "Recent Developments in Aesthetics: Badiou, Ranciere and their Interlocutors," (General Ed.) Alan D. Schrift, *The History of Continental Philosophy*, (Ed.) Todd May, Vol. 8, *Emerging Trends in Continental Philosophy*, Durham: Acumen.
- Russell, Bertrand (2010), *The Philosophy of Logical Atomism*, London and New York: Routledge Classics.
- Sami, Şemseddin (1985), *Kamus-i Türki, Türkçe temel Sözlük*, İstanbul: Tercüman Yay., (Cilt I, Hakikat Mad.), (Cilt II, Sadakat Mad.).

Shaivou, Steven (tarihsiz), "Deleuze's Encounter With Whitehead" <http://www.shaviro.com/Othertexts/DeleuzeWhitehead.pdf> (10.12.2021).

Türk, Duygu (2013), Öteki, Düşman, Olay- Levinas, Schmitt ve Badiou'da Etik ve Siyaset, İstanbul: Metis.

Türkçe Sözlük (2011), Haz. Şükrü Halûk Akalın ve diğerleri, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Walsh, Henry-Wilshire, Bruce (2005) "Metafizik Nedir?" (Derleme ve Çev. Ahmet Cevizci), *Metafiziğe Giriş* içinde, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Whitehead, Alfred North (1967) *Adventures of Ideas*, New York: The Free Press.

Whitehead, Alfred North (1968), *Modes of Thought*, New York: The Free Press.

Whitehead, Alfred North (1994), Aşkın'a Ölümsüzlük, Türkçesi: A. Baki Güçlü, Ankara: Ark Yayınevi.

Whitehead, Alfred North (2017), *Doğa Kavramı* (Çev. Sercan Çalıcı&Songül Köse), İstanbul: Alfa Yayınları.

Whitehead, Alfred North (2018), *Bilim ve Modern Dünya*, İstanbul: Öteki Yayınevi

Whitehead, Alfred North (2018a), *Doğa ve Yaşam* (Çev. Sercan Çalıcı) İstanbul: Öteki Yayınevi

Whitehead, Alfred North (2019) *Aklın İşlevi* (Çev. Kevser Çelik), Ankara: Fol Kitap

Whitehead, Alfred North (2019a), *Oluşan Din* (Çev. Mevlüt Albayrak), Ankara: Fol Kitap

Whitehead, Alfred North (2020) *Eğitimin Amaçları: Eğitimde Reform Çağrısı* (Çev. Hasan Ünder-Raşit Çelik), Ankara: Fol Kitap

Whitehead, Alfred North (2021) *Süreç ve Gerçeklik* (Çev. Kevser Çelik), Ankara: Fol Kitap

Zizek, Slavoj (2005) *Gıdıklanan Özne Politik Ontolojinin Yok Merkezi* (çev. Şamil Can), Ankara: Epos.